Мирослав ВОЛОЩУК

НОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ПРАВИТЕЛІВ ГАЛИЦЬКОЇ ТА ВОЛИНСЬКОЇ ЗЕМЕЛЬ 1198(1199)–1264 РОКІВ

Nagirnyj W. Polityka zagraniczna księstw ziem halickiej i wołyńskiej w latach 1198(1199)–1264. – Kraków, 2011. – 362 s. (Нагірний В. Зовнішня політика князівств Галицької і Волинської земель в 1198(1199)–1264 роках. – Краків, 2011. – 362 с.)

Вивчення історії Галицької та Волинської земель XI–XIII ст. за останні десятиліття суттєво покращилося. Вийшло чимало помітних монографічних досліджень не тільки вчених з України[1], а й Росії[2] та Польщі[3]. На цьому тлі для вітчизняної історіографії спроба переосмислення зовнішньополітичної діяльності галицьких та волинських князів не виглядала нагайним завданням. Однак дослідження, які впродовж 2000–2011 рр. проводив молодий український вчений Віталій Нагірний[4], довели, що

[1] *Головко О. Б.* Князь Роман Мстиславович та його доба. – Київ, 2001; *Його ж.* Корона Данила Галицького: Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного Середньовіччя. – Київ, 2006; Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар / За ред. М. Ф. Котляра. – Київ, 2002; *Котляр М. Ф.* Данило Галицький. Біографічний нарис. – Київ, 2002; *Его же*. Даниил, князь Галицкий. Документальное повествование. – Санкт-Петербург, 2008; *Купчинський О.* Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. – Львів, 2004; *Томенчук Б. П.* Археологія некрополів Галича і Галицької землі. Одержавлення. Християнізація. – Івано-Франківськ, 2006; *Його ж*. Археологія городищ Галицької землі. Галицько-Буковинське Прикарпаття. Матеріали археологічних досліджень 1976–2006 рр. – Івано-Франківськ, 2008; та ін.

[2] *Майоров А. В.* Галицко-Волынская Русь. Очерки социально-политических отношений в домонгольский период. Князь, бояре и городская община / Под ред. И. Я. Фроянова. – Санкт-Петербург, 2001; *Томенчук Б. П.* Археологія некрополів Галича і Галицької землі. Одержавлення. Християнізація. – Івано-Франківськ, 2006.

[3] *Dąbrowski D.* Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich // Biblioteka Genealogiczna / Pod red. M. Górnego. – Poznań; Wrocław, 2002. – T. 6; *Bartnicki M.* Polityka zagraniczna księcia Daniela Halickiego w latach 1217–1264. – Lublin, 2005.

[4] Віталій Миколайович Нагірний (1978) – випускник історичного факультету Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (2000), аспірант (його науковий керівник – доктор історичних наук, професор Володимир Грабовецький) (2000–2004), докторант Інституту історії Ягеллонського університету (науковий керівник – доктор

цей аспект історичного минулого залишається дискусійним, потребуючи ще не однієї спеціальної студії.

Останню тезу підтверджує проблема, окреслена в назві книги. Історик вирішив розглядати зовнішню політику не крізь призму історичного минулого Галицько-Волинського князівства у характерних для давнішої історіографії хронологічних межах 1199–1349 рр., а з огляду міждинастичних (втім із монархами сусідніх європейських держав) відносин окремих князів Галицької і Волинської земель, які, здебільшого, не були суверенами усієї території (йдеться про численних волинських володарів, чернігівських князів, які обіймали галицький престіл та інші). Такий підхід, на нашу думку, об'єктивний, оскільки засвідчує неправомірність застосування в історичній науці поняття Галицько-Волинське князівство, чи Галицько-Волинська держава, для 1199–1349 рр.

Безумовно, вказаний проміжок часу був перенасичений появою як на Волині, так і в Галичині, різних політичних утворень, поширення влади іноземних володарів. Відтак, про об'єднане стабільне Галицько-Волинське князівство, з оглядом на васальний статус щодо Монгольської держави, може йтися тільки після 1245 р., і то лише до утворення королівства Русі у 1253 р.

Праця В. Нагірного відзначається глибокою обізнаністю з джерелами та історіографією теми[5]. Фахова критика використаних наративних й актових матеріалів, наукового доробку попередників свідчать про власний високий професійний рівень.

Автор запропонував читачеві ознайомлення з книгою за проблемно-хронологічним принципом, поділивши основну частину тексту на три розділи:

- Зовнішня політика Галицько-Володимирського князівства за правління Романа Мстиславовича 1198(1199)–1205;
- Зовнішня політика князівств Галицької і Волинської земель у 1205–1245 рр.;
- Галицько-Волинська держава Романовичів на тлі міжнародних відносин 1245–1264 рр.

Вчений цілком аргументовано піддав критиці низку усталених в історіографії проблем. Серед найважливіших – встановлення докладної дати об'єднання волинських земель володимирського князя Романа Мстиславовича з галицькими. На основі вивчення календарів, якими послуговувалися автори середньовічних хронік та літописів, В. Нагірний встановив, що приєднання відбулося не в 1199 р., а, очевидно, між 1 вересня 1198 та 31 грудня 1199 р.[6]

Не менш дискусійними були питання імені та походження другої дружини князя Романа[7], ймовірності перебування в Галичі колишнього візантійського імператора Олексія III[8], причини останнього походу князя Романа

габілітований, професор Кшиштоф Стопка) (2006–2008).

[5] *Nagirnyj W.* Polityka zagraniczna księstw ziem halickiej i wołyńskiej w latach 1198 (1199)–1264. – Kraków, 2011. – S. 15–75.

[6] Ibidem. – S. 90–91.

[7] Ibidem. – S. 96–97.

[8] Ibidem. – S. 100–108.

до Польщі та його загибелі[9]. Вступаючи в полеміку з російським вченим Олександром Майоровим щодо того, чи міг галицько-володимирський володар відправитися до Саксонії на підтримку Філіпа Швабського, чи здійснював похід до Польщі проти Лєшка Білого, автор піддав сумніву низку висновків свого опонента. На його думку, комплекс джерел, хронологічно найближчих і створених у середовищі осіб, добре проінформованих про перебіг політичних справ на Русі та в Польщі на 1205 р., може засвідчувати лише одне – Роман Мстиславович взяв участь у війні на території сусідньої Польщі, де й загинув за випадкового збігу обставин[10].

Аналізуючи зовнішню політику галицьких і волинських князів після 1205 р., В. Нагірний виокремив декілька напрямів, за якими й проводив дослідження: стосунки з європейськими монархами (Угорщина, Польща, Священна імперія, Австрія, Апостольська столиця), з іншими князями Русі (чернігівськими, київськими, новгородськими тощо), кочівниками Степу та прибалтійськими племенами. Обрана методика логічна, оскільки суттєво полегшує сприйняття тексту.

Важливим здобутком автора є теза про те, що наявність у період від 1205 до 1245 рр. кількох князівств у межах Волині та Галичини передбачала ведення місцевими володарями часто зовсім самостійної зовнішньої політики, яка, хоча й мало відображена у джерелах, все ж, мала місце. Практично кожна розглянута проблема подана крізь призму глибокої джерельної презентації та аргументованої дискусії з опонентами. Важливий атрибут книги – деталізація хронології досліджених подій (прихід угорського воєводи Бенедикта до Галича[11], дата повішення князів Ігоревичів[12], прихід до влади в Галичі князя Мстислава Мстиславовича[13], зайняття м. Дорогочина військами князя Данила Романовича[14] тощо). Зі слів історика, новітнє дослідження хронології галицько-волинського літописання вже давно на часі.

При вивченні міжнародного становища держави Романовичів у 1245–1264 рр. автор цілком справедливо відзначив зміну пріоритетів у зовнішній політиці. На такі трансформації безпосередньо впливали результати монгольських походів на Русь і країни Європи упродовж 1236–1243 рр. В. Нагірний вперше в історіографії висловив думку, що ординське командування вимагало підпорядкування князя Данила у два етапи: взимку 1243–1244 р. – щодо його волинських володінь та після 17 серпня 1245 р. – щодо галицьких[15]. Саме внаслідок останнього старший Романович був змушений поїхати до хана Бату.

Визнавши суверенітет Чингізидів, князь Данило, все ж, не сподівався позбутися їхньої зверхності. Автор висловив також припущення, що у стосунках із папою Інокентієм IV саме галицько-волинський володар був ініціатором та першим відправив посольство до Рима. При цьому особливу роль у дипломатичних переговорах відіграли монахи жебрущих

[9] *Nagirnyj W*. Op. cit. – S. 120–145.
[10] Ibidem. – S. 135.
[11] Ibidem. – S. 155.
[12] Ibidem. – S. 159.
[13] Ibidem. – S. 175–176.
[14] Ibidem. – S. 213–216.
[15] Ibidem. – S. 229–230.

орденів, особливо – домініканці. Не останнє місце у планах Романовичів щодо боротьби з кочівниками займало залучення угорських та польських правителів. Практично будь-яка зовнішньополітична активність галицько-волинських володарів на західному та північному напрямках (боротьба за Австрійське герцогство, війни з ятвягами, можливо навіть і походи проти болохівських князів) передбачали, на думку історика, мобілізацію ресурсів та сил європейських монархів проти монгольської загрози.

При цьому, як зауважив В. Нагірний, "не виключено, що участь у поході проти чехів могла бути трактована Данилом і Васильком і як демонстрація незалежності Галицько-Волинського князівства від монголів"[16]. Однак каральна військова експедиція кочівників під керівництвом темника Бурундая не тільки призвела до значної втрати обороноздатності володінь Романовичів, втечі короля Данила до Угорщини, але після смерті останнього загалом змінила тенденції розвитку зовнішньополітичних відносин його наступників.

Не дивлячись на високий професійний рівень, у книзі є декілька дискусійних фрагментів, які потребують, на наш погляд, прискіпливішого висвітлення. Зупинимо увагу лише на окремих із них.

Попри використання широкого спектру наративних джерел, автор зауважив, що "на жаль, до наших днів не збереглося жодної угорської хроніки з XIII ст.", використавши компілятивні праці XIV–XV ст.[17] Однак добре відомо, що серед хронік, створених у XIII ст. на території Угорщини, можна щонайменше назвати такі: "Нещаслива пісня" монаха Рогерія середини XIII ст. (дослідження наративу – І. Сентпетері[18] та ін.), "Історія архиєпископів Салони і Спліту" сплітського архиєпископа Фоми другої половини XIII ст. (джерелознавчі дослідження О. Акімової [19], О. Назаренка[20], Л. Штайндорфа[21] та ін.) та "Діяння Угорців" магістра Шимона Кезаї кінця XIII ст. Кожен із цих документів зберіг дані про "руську" топоніміку за межами східнослов'янських князівств, а також важливі свідчення про зовнішню політику Романовичів, особливо в час татарського походу до країн Європи у 1241–1242 рр.

На прискіпливіший аналіз, на нашу думку, також заслуговують не тільки взаємини з австрійськими Бабенбергами (до 1246 р.)[22], а й

[16] *Nagirnyj W.* Op. cit. – S. 276.

[17] Ibidem. – S. 30.

[18] Rogerii Carmen Miserabile // Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum: In 2 v. / Edendo operi praefuit E. Szentpétery. – Budapestini: Academia Litter. Hungarica atque Societate Histor. Hungarica in partem impensarum venientibus Typographiae Reg. Universitatis Litter. Hung Sumptibus, 1937. – Vol. 1. – S. 543–589.

[19] *Фома Сплитский.* История архиепископов Салоны и Сплита / Перевод, комментарий О. А. Акимовой. – Москва, 1997.

[20] *Назаренко А. В.* Русь и монголо-татары в хронике сплитского архидиакона Фомы (XIII в.) // История СССР. – 1978. – № 5. – С. 149–158.

[21] *Штайндорфф Л.* Чужая война: военные походы монголов в 1237–1242 гг. в хронике Фомы архидиакона Сплитского // Древняя Русь. – 2008. – № 4. – С. 18–29.

[22] *Nagirnyj W.* Op. cit. – S. 209–210. Автор так до кінця і не з'ясував питання, як у 1237 р. Данило Романович погодився

обставини походу монголів до Галицької землі у 1241 р.[23], останні військові конфлікти з угорцями в середині 40-х років XIII ст.[24], обставини налагодження двосторонніх відносин із римськими папами й відправлення перших посольств до Рима й Ліона[25] та ін.

Все ж, книга В. Нагірного справляє надзвичайно позитивне враження, а його підхід до вирішення поставлених завдань – подальшого наслідування[26].

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

підтримати ворога Бели IV австрійського герцога Фрідріха у війні з імператором Фрідріхом II Штауфеном, не маючи при цьому не те що спільних кордонів із володіннями Бабенбергів (щоб потрапити до Австрії, необхідно було пройти маршем через підконтрольну чернігівським князям ворожу Галичину та Угорське королівство), а й перебуваючи у залежності від угорського монарха (sic!), з чим В. Нагірний погоджується (*Nagirnyj W.* Op. cit. – S. 208).

[23] Вчений переконаний, що кочівники здобули Галич (*Nagirnyj W*. Op. cit. – S. 217), попри те, що, крім вкрай лаконічного літописного запису, історична наука не має інших підтверджень такого припущення, втім і з результатів понад півторасотлітніх археологічних досліджень міста.

[24] Характеризуючи, зокрема Ярославську битву, В. Нагірний переконаний, що це була "довготривала і вичерпна битва", в якій брали участь "значні угорські сили на чолі з баном Філею" (*Nagirnyj W.* Op. cit. – S. 222–223). Мабуть, історикові варто було би, все ж, врахувати загальнодемографічну та господарську ситуацію у країні, коли після спустошень 1241–1243 рр., як зазначав Фома Сплітський, "…все Угорське королівство було виснажене ненаситним мечем варварського шаленства, голод, який настав одразу ж, довів, зрештою, нещасний народ до повного виснаження. Адже, через загрозу татарського безумства нещасні селяни не могли засіяти поля, ні зібрати плодів попереднього врожаю. Тому за відсутності їстівних припасів нещасні люди падали, уражені мечем голоду. На полях та дорогах лежали незліченна кількість трупів людей, і вважають, що жорстокі біди голоду принесли угорському народові не менше спустошення, ніж пагубна лють татар": *Фома Сплитский.* История… – С. 368. Відтак, ми переконані, що стягувати під Ярослав улітку 1245 р. масштабні сили було ризиковано та й навряд чи можливо з огляду на постанови Золотих булл 1222 та 1231 рр., які дозволяли угорській знаті ухилятися від участі в зовнішньополітичних кампаніях монарха, якщо той не міг профінансувати їх із королівської скарбниці. Непростими в цей час були стосунки Арпадів із Бабенбергами, а тому очевидні втрати у війні могли призвести до катастрофічних наслідків у гіпотетичних конфліктах із Фрідріхом Сварливим.

[25] Проводячи на сторінках монографії глибоку дискусію щодо того, чи міг бути архиєпископ із Русі Петро – учасник I Ліонського собору 1245 р. – посланцем Романовичів (*Nagirnyj W*. Op. cit. – S. 248–250), автор загалом приймає погляд своїх попередників про те, що аргументів на користь саме такого твердження практично немає (*Nagirnyj W.* Op. cit. – S. 250). Однак при цьому в індексах осіб називає Петра (Акеровича) галицьким єпископом (*Nagirnyj W*. Op. cit. – S. 343).

[26] Значна заслуга історика – в організації і проведенні упродовж 2010–2011 рр. двох спеціалізованих студентсько-викладацьких міжнародних наукових конференцій під загальною назвою Colloqia Rusica ("Розмови про Русь"), покликаних мобілізувати молодих дослідників до активнішого вивчення історії Русі. Перша конференція під назвою "Ruś średniowieczna a sąsiedzi (IX – połowa XIII w.)" ("Середньовічна Русь і сусіди (IX – середина XIII ст.)") відбулась

24–26 листопада 2010 р. в Інституті історії Ягеллонського університету у Кракові (Польща). Натомість друга конференція – "Князівства Галицької і Волинської земель в міжнародних відносинах XI–XIV ст." відбулася на базі Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника в Івано-Франківську 20–22 жовтня 2011 р. На осінь 2012 р. при Інституті історії Варшавського університету (Польща) заплановане проведення третьої конференції.